

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК 340.12

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України
МЕЛЯКОВА Ю.В., кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

**ПРАВОВИЙ ДИСКУРС* СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК
ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ПРАВА**

Анотація. Віртуальна реальність розглядається як один із можливих онтологічних вимірів права. Показано, що властива праву деонтологічна модальність співзвучна з віртуальністю як специфічним способом буття. Доводиться, що у правовій реальності, як і у віртуальній, діють закони імовірнісної логіки та логіки можливих світів.

Ключові слова: віртуальна реальність, семантика можливих світів, деонтологічна модальність, ліберальне право, віртуалістика права.

Аннотация. Виртуальная реальность рассматривается в качестве одного из возможных онтологических измерений права. Показано, что присущая праву деонтологическая модальность созвучна виртуальности как специфическому способу бытия. Доказывается, что в правовой реальности, как и в виртуальной, действуют законы вероятностной логики и логики возможных миров.

Ключевые слова: виртуальная реальность, семантика возможных миров, деонтологическая модальность, либеральное право, виртуалистика права.

Summary. Virtual reality is examined as one of the possible ontological measuring of right. It is proved that deontological modality inherent to the right is consonant to virtuality as the specific mode of being. It is proved, that in legal reality, as well as in virtual, the laws of probabilistic logic and logic of possible worlds operate.

Keywords: virtual reality, semantics of possible worlds, deontological modality, liberal right, virtuality of right.

Постановка проблеми. У теперішній час відбувається трансформація поняття “реальність”. Остання розглядається вже не як одномірна й лінійна, а як складна й нелінійна, де співіснують різноманітні, онтологічно самостійні й автономні плани буття, що мають взаємодіяти. Визнання поліонтичності реальності є підґрунтям віртуалістики і, водночас, теоретичною засадою сучасної онтології права. Тому серед правових вимірів знаходить своє місце і віртуальна реальність права. Поширення останньої в усіх сферах людської діяльності, у тому числі й у праві, робить актуальним філософське

© Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В., 2013

* **Від редактора.** “Дискурс” (фр. *discours*) – промова, виступ, слова. Чіткого визначення поняття “дискурс” не існує. У широкому сенсі – складна єдність мовної практики і надмовних факторів (значима поведінка, що маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні установки й цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення.

осмислення цього феномена. Вказана проблематика має міждисциплінарний характер, порушуючи питання, що перебувають на перетині соціальної філософії та філософії права, а також виявляє гострі питання онтології права і сучасної правової культури. До того ж, актуальність досліджень у віртуалістиці права обумовлена постнекласичними тенденціями лібералізації, автономізації та інтеріоризації права.

Аналіз наукових доробок з даної теми свідчить, що проблематика віртуальної реальності права спирається на обширу теоретичну базу.

По-перше, це роботи, де визначається онтологічний статус самої віртуальної реальності (М. Носов, С. Хоружий, М. Опенкова, А. Родін, Л. Усанова, А. Войкунський, Л. Лесков). По-друге, роботи, у яких віртуальна реальність розглядається як новий спосіб буття права і розуміння права у постмодернізмі (І. Честнов, В. Касьянов, В. Нечипуренко, А. Овчинников, А. Бернюков). Представляють інтерес також російські та українські дослідження соціокультурних аспектів віртуальної реальності (В. Ємелін, Д. Іванов, О. Одаренко, В. Речицький, І. Девтеров). Багато атрибутів віртуальної реальності виявлено через роботи Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, С. Жижека, де віртуальність постає як текстова-інформаційна мережа, що деконструюється, втілюючи у собі стиль і принципи постмодерну. Семантико-лінгвістичні й комунікативні засади віртуальної реальності викриваються через концепції Є. Сидоренка, В. Свінцева, Ю. Хабермаса, П. Рікьора. Питання прикладного характеру отримують розв'язання у даній статті за допомогою юридичного аналізу судової практики в роботах Н. Юзікової, В. Маляренко, У. Бернема. Це дає можливість застосувати логіку віртуальності в процесі будови правових контрфактичних висловлювань, а також при співвідношенні можливого/неможливого і дійсного у юридичних фактах.

Метою статті є виявлення властивостей і атрибутів віртуальної реальності у галузі права як тенденцій нового способу буття права. Це здійснюватиметься шляхом аналізу семантики можливих світів, утворених суб'єктами правового інформаційного простору. Сучасне право розглядатиметься як синергетична система, віртуальний саморозвиток якої робить правовий дискурс відкритим.

Виклад основних положень. Етимологічно “віртуальна реальність” означає: реальність можлива, імовірна, штучна, ілюзорна, сконструйована, що за своєю природою відповідає правовій реальності, яка деонтологічно вбачає буття права не у бутті реального, дійсного, а у бутті належного, потенційного, необхідного.

Докладніше розглянемо особливості деонтичної модальності правових висловлювань. Наприклад, відповідно до закону *такого-то*, частини *такої-то*, статті *такої-то*, що дає зразок девіантної поведінки, дії певного громадянина, які відповідають даному зразку, описаному в законі, і, водночас, не відповідають зразку гідної загальновизнаної поведінки, слід кваліфікувати як протиправні, злочинні. Отже, модальність правових висловлювань, з одного боку, виражає еталон поведінки (те, як має бути), а з іншого – подає приклад крайньої невідповідності зазначеному еталону (те, як не повинно бути ані за яких обставин). Відповідно, судові рішення як правове висловлювання встановлює ступінь наближеності конкретних дій підсудного до однієї із крайніх точок на шкалі від правового до протиправного.

Встановлення провини і її ступеня ґрунтується на порівняльній логіці й модальній логіці висловлювань, при одночасному застосуванні логічної семантики можливих світів з її умовними і контрфактичними висловлюваннями. Адже часто можливе задає характер дійсного, а дійсне змінює характер минулого. Наприклад, усвідомлюючи реальне минуле, люди задаються питаннями, на зразок: чи могло бути так, що події, які

відбувалися будь-коли, не відбулися б за певних умов? Чи могли б замість них здійснитись будь-які інші? Уникнути того, що вже здійснилося, неможливо, проте зрозуміти, які фактори вплинули на реалізацію одних можливостей, та блокувати прояв інших – означає більш повно розкрити зміст кожної конкретної події, глибше усвідомити її сенс і значущість для нас. На будь-яку подію, що реально здійснюється, так чи інакше впливають випадкові фактори. Тому кожен фрагмент дійсності може характеризуватися за допомогою співвіднесення модальності можливого і модальності належного, що фіксуватимуться у контрфактичних висловлюваннях [1, с. 256], встановити або спростувати істинність яких, не знаючи реального стану справ, принципово неможливо [2, с. 288].

Так, уявімо собі певну можливу у минулому, але не здійснену подію, яка мала можливість суттєво вплинути на всю історію. Здається, здійснилась вона насправді, вона мала б бути віднесена до числа подій безумовно важливих. Однак можливі ситуації, коли подібного роду події уявляються значними саме тому і тільки тому, що не відбулися. Тоді як у випадку своєї реалізації вони взагалі не становили б ніякого інтересу. Бажаючи довести цей факт, Е. Сидоренко у своїй роботі про контрфактичні висловлювання наводить жалкування одного з героїв Ф. Іскандера, у якого у свій час була можливість згубити молодого тоді ще Сталіна. Набагато пізніше, розмірковуючи про це, герой розуміє, що, видай він тоді майбутнього вождя народів жандармам, могло б взагалі не бути ніякого Сталіна. Проте, у такому разі сам цей вчинок у світлі історії втратив би усяку значущість [2, с. 286].

Таким чином, визначення значущості, оцінка тієї чи іншої події залежать від подій наступних, саме вони роблять її вагомою, важливою, значною. Хоча і ця точка зору може виявитися помилковою. Цілком імовірно, що події (факти), на яких ми акцентуємо свою увагу, зовсім не мали визначального значення для нашої справи, і розцінювання їх як причину дійсної ситуації є помилковим. У цьому випадку ми маємо справу із неправильною аргументацією і хибним висновком, а як наслідок, можливо, й несправедливим судовим рішенням. В ході процесу суддя намагається конкретизувати й максимально обґрунтувати свої висновки. Однак його версія минулої реальності все ж таки має статус можливої, а не єдино можливої і виникає на підставі більш чи менш аргументованих суб'єктивних версій здійсненого.

Дійсна картина реальності, або “те, як було насправді”, вибудовується у свідомості кожного учасника судового процесу завдяки його образному мисленню та набуває статусу й логіки віртуальної реальності. Особливими її якостями, власне тими, що дають їй право на подібний статус, є: актуальність, мінливість, модальність можливості, готовність (відкритість) до трансформації та здатність істотно впливати на сучасну реальність.

Завжди існує підозра, що люди розрізняють у наявній реальності не всі її аспекти або не зовсім вірно оцінюють їх співвідношення. Розглядаючи будь-які з факторів і умов як “найважливіші”, “визначальні”, людина розробляє віртуальні світи, і результати її зусиль суттєво залежать від того, наскільки вірно вона оцінила наявні можливості [1, с. 256].

Віртуальні світи торжества справедливості конструюються за допомогою синергетичної методології. Переваги синергетики полягають у можливості побудови спектра альтернативних віртуальних сценаріїв еволюції правової ситуації при комплексному врахуванні усієї сукупності факторів. Так, Л. Лесков зауважує на особливому характері віртуальності синергетичних систем. Він протиставляє як антиподи віртуальність міфу і віртуальність синергетики [3, с. 53-54]. Віртуальність

синергетики означає відмову від суттєвого традиційного принципу – розуміння свободи як усвідомленої необхідності. В основі синергетичного підходу лежить інший принцип: можливість вибору серед віртуальних альтернатив та почуття відповідальності за цей вибір. Віртуалістика синергетики означає: немає визначеного майбутнього, суб'єкт вільно конструює його в рамках того різноманіття потенційних можливостей, якими володіє сама реальність. Проте, немає не тільки майбутнього, а й минулого. Адже відновити приховані від нас у часі події чи факти історії – означає просто інтерпретувати один із їх смислів у контексті потенційно можливої версії реальності, тобто у віртуальному гіпертексті що відкритий для розуміння.

Отже, з точки зору синергетики віртуальність перестає бути лише особливістю сконструйованих людиною моделей реальності (міфів). Вона має розглядатися як фундаментальна властивість самої системи, що саморозвивається. При цьому органічною властивістю розвитку системи в умовах біфуркації виступає віртуальний характер альтернативних сценаріїв її еволюції.

Будь-яка форма дійсності у тій чи іншій мірі суперечить “відсутньому”, тобто “можливному”, і в той же час породжує прагнення до свого “іншого”. Те, що “є”, нетотожне тому, що “могло б бути”. Майбутнє присутнє у сучасному як спектр очікувань, і в цьому сенсі дійсність ніколи не буває чимось стабільним і завершеним [1, с. 261]. Тому зростає увага до вивчення самої природи “можливого”, різноманітних форм, у яких воно представлене людині. Створення логіки “можливих світів”, оперування уявними об'єктами і процесами розширює людський досвід, готує людей до таких форм практики, які можуть зустрітись у певному віддаленому майбутньому, за умов різкої зміни умов життя і соціалізації [1, с. 288]. Отже, право має бути таким, що зберігало б свою функцію суспільної регуляції навіть у відкритості буття “світу можливого”. Саме ідеальна сутність права дозволяє включити до правової реальності і світ належного, і світ припустимого, і світ імовірного, враховуючи їх значущість для способу буття людини в реальному світі, який щодалі набуває віртуальних рис.

Право має зберегти свою інструментальну цінність у віртуальному світі, а також свою самоцінність віртуальної свободи, яка сприяє реалізації безмежних відповідальних можливостей. Відповідальність же наступатиме як за здійснені, так і за нездійснені можливості, тобто за саму свободу, потенційність їх здійснення, адже свобода у віртуальних світах значно зростає.

Проблеми права, законності й справедливості вирішуються саме у логіко-семантичному просторі – у середовищі висловлювань. Саме логіка суджень наділяє правовим змістом будь-яку реальність – минулу, сучасну або майбутню. Тому питання нормативності, провини та відповідальності доктор філологічних наук В. Свінцов пропонує розглядати у сфері інформаційної деонтики, під якою слід розуміти сукупність нормативних елементів, що проявляють себе у соціальних комунікаціях [4]. У різних сферах соціальної практики діють норми, які зобов'язують, збуджують чи забороняють транслювати або приймати певні повідомлення або рішення. Наприклад, керівництво АЕС (згідно з відомчими інструкціями) у випадку будь-яких розладів у роботі реактора зобов'язане негайно інформувати про це інстанцію, що стоїть вище. Практикуючий лікар, виконуючи вимоги медичної етики, не повинен повідомляти пацієнту такі подробиці діагнозу, які можуть його травмувати. Підкоряючись професійному обов'язку, журналіст прагне дати повну картину події, що описує, він “не має права” замовчувати будь-які суттєві її аспекти [4, с. 32]. Юрист зобов'язаний докласти максимальних зусиль для досягнення справедливості, не порушуючи при цьому особистих прав людини і т.п.

Особливо значною є роль принципів деонтичного відбору інформації у соціально значущих правових комунікаціях. Іноді просто нечіткий поділ інформації на облігативну (обов'язкову для передачі) і факультативну (необов'язкову) нерідко виступає джерелом досить серйозних непорозумінь і практичних помилок у юридичній практиці.

Деонтологічність права ґрунтується в тому числі й на таких антропологічних умовах, як визнання вільної волі суб'єкта, його реальної можливості діяти та знання ним норми належного. Як відомо, деонтологічний аспект здатний обтяжувати юридичну відповідальність суб'єкта перед законом. Тільки інформаційний акт, під час якого здійснюється змістовна аргументація (як-то наведення онтологічних обумовленостей і змушуючих обставин, у яких діяв суб'єкт), здатний змінити зміст вчинку з протиправного на правовий. Як зазначає Є. Сидоренко, знайти аргументацію не так просто. Ми не завжди можемо прорахувати наслідки тих рішень і подій, з якими маємо справу зараз. Як же робити це, аналізуючи минуле, в умовах неповної і, можливо, фальсифікованої інформації [2, с. 307]? Обійтись без пропозиції інших шляхів розвитку і можливих світів під час відновлення історичної і, зокрема, юридичної справедливості, мабуть, просто не можна. Адже історія з необхідністю передбачає багатство таких речей, що мають сенс лише при допущенні альтернативних шляхів розвитку. Візьмемо, скажімо, відбір фактів з точки зору їх важливості. Результат відбору залежить від того, чи вважає інтерпретатор, що вони досить серйозно вплинули на хід подій, які заслуговують на увагу. Не уникнути тлумачення і аналізу причин подій, а також спроб зрозуміти поведінку тих, хто був учасником подій, а відтоді й припущень про умови, за яких ці події могли б не відбутися, про те, до якого результату могли б привести інші рішення того чи іншого суб'єкта і, взагалі, що було б, якщо б обставини були не такими, як були [2, с. 283]. Навряд чи можливе правосуддя без оцінок діяльності суб'єктів, юридичних осіб, правоохоронних органів тощо. Однак будь-яка оцінка передбачає порівняння того, що було, із тим, як могло б бути за інших дій суб'єктів, а отже, умовне, теоретичне припущення іншого, належного, а не того, що є в реальності результату.

Не завжди береться до уваги та обставина, що оцінка минулих подій, дій, рішень у більшості своїй залежить від того, до яких результатів вони призвели. Як результат, як правило, розглядається стан справ, що об'єктивно склався. І коли останній вважається незадовільним, тоді відповідним чином характеризується і діяння минулого. При цьому може залишитись поза увагою те, що зв'язок такого діяння із наступним станом справ, як правило, є опосередкованим багатьма іншими діями, рішеннями, випадковостями. І цілком можливо, що, виявившись вони іншими, зовсім інакше виглядало б і те діяння, оцінку якого намагаються дати. Таким чином, оцінка сама виявляється залежною від того, який із можливих світів буде реалізованим [2, с. 284]. Під можливими світами тут маються на увазі суто лінгвістичні утворення, не більше, ніж певна множинність висловлювань (речень).

Досліджуючи семантику можливих світів, Є. Сидоренко пише, що суб'єкти пізнання, які об'єктивно мешкають в одному і тому ж онтологічному світі, суб'єктивно живуть у різних світах. Кожен суб'єкт існує у тому світі, який він собі уявляє, навіть якщо він ясно розуміє, що світ як такий (світ у собі) та світ, що ним уявляється і сприймається, – це не одне і те ж саме [2, с. 278]. Тому слід враховувати, що можливі світи, бажаємо ми того чи ні, відображають тільки те, що вважає істинним (прийнятним, переконливим) сам суб'єкт пізнання (розуміння). Зазвичай нам здається, що одні висловлювання відповідають тому, що має місце в реальності, а інші – не відповідають, незалежно від того, чи відомо нам, які саме з них відповідають, а які ні. Це відбувається

тому, що логіка й теорія аргументації оперують не подіями, а висловлюваннями про них, перетворюючи нейтральні, автономні події у факти шляхом їх означування. При цьому факти можуть належати як об'єктивному, так і онтологічно можливому світам.

Припустимо, певна множинність речень представляє собою опис стану дійсного світу на будь-який момент. Але вже у певний наступний момент світ зміниться, й будь-які з раніше істинних речень стануть хибними, і навпаки, будь-які хибні безумовно зміняться на істинні. І світ, з яким ми маємо справу в сучасний момент, і світи, які були у минулому і які будуть у майбутньому, – усі вони відносяться до можливих світів. Саме з такими альтернативними і потенційними світами (варіантами подій) мають справу слідчий, адвокат, прокурор чи суддя, з'ясовуючи факти справи, мотиви злочинних дій, встановлюючи алібі, обставини, умови, стан, відновлюючи ситуацію злочину тощо [2, с. 253]. Якщо можливі світи – це множинність досить великого, але кінцевого числа актуально сформульованих атомарних речень та їх заперечень, то заміна будь-якого з них, як і зміна у реальному стані речей, спричиняє численну кількість наслідків. Отже, юрист вимушений шляхом логічних міркувань виділити лише один варіант подій як максимально імовірний та відсікти усі інші як менш імовірні. При цьому, можливість останніх варіантів зберігається у тій же мірі, в якій залишаються відкритими змісти і значення правових інтерпретацій.

До речі, сучасні деконструктивісти, торкаючись питань віртуалістики, зазначають, що герменевтична відкритість смислів уже доповнюється мультивпливом, а діалог замінюється не тільки вербальним і візуальним, а й поведінковим полілогом суб'єкта соціальних дій з віртуальним об'єктом. Мовна гра, що здійснюється за семантичною логікою можливих світів, дозволяє проявити віртуальну природу права. Однак сутність віртуальної реальності права неможливо розкрити, звертаючись до постмодерністської теорії симулякрів (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр). Симулякр не є аналогом віртуальної реальності, адже симулякр – це “третя реальність”, яка пародійно копіює “другу реальність” культурних артефактів, у той час як віртуальна – повністю самостійна ілюзорно-чуттєва квазіреальність. Віртуальний контрфакт не симуляція, а автономізована незалежна реальність, яка абсолютно відчужує подібність. На думку Н. Маньковської, у віртуальній контрфактичності ніби матеріалізується ідея Ж. Дерріда про зникнення означуваного і заміну його правилами мовних ігор [5]. Ці ігри створюють самостійну й змістовну реальність з новою значущістю.

Онтологія віртуальності пропонує суспільним наукам, у тому числі й праву, сучасний понятійний апарат: флуктуація, навігація, інтерсуб'єктивність, інтертекстуальність, гіпертекст, полінартив, інтеріоризація, ідентифікація, креативність, адаптація, персоніфікація, становлення та ін. Це завдає нової стилістики та формує принципи онтології права постмодерну. Спосіб буття суб'єкта віртуальної реальності характеризується як співтворчий, на відміну від інтерпретуючого буття суб'єкта об'єктивної реальності. За словами Д. Іванова, людина, занурена у віртуальну реальність, захоплено “живе” в ній, усвідомлюючи її умовність, керованість її параметрів та постійну можливість виходу з неї [6].

У минулому столітті була онтологічно визнана реальність мови. Зокрема, завдяки застосуванню в ній технічних засобів спілкування ця реальність була названа віртуальною та набула ще більшого значення, аніж матеріальна. Стосовно права термін “віртуальність” доречно розуміти у декартівському сенсі: як позначення певного експерименту або незалежного досвіду, що здійснюється навмисно і не детермінується об'єктивною реальністю, зовнішніми зв'язками і впливами. Отже, незалежні

експерименти у даному випадку – це ті ж самі можливі світи – варіанти подій, що припускаються на підставі юридичної аргументації.

Категорія “віртуальний світ” втілює у собі подвійний сенс – уявність (вигаданість) та справжність (істинність) одночасно. До речі, остання полягає у значимості його для реального світу. Специфічною рисою віртуальної реальності у сучасному її розумінні є також інтерактивність. І хоча у сфері права інтерактивність розуміється не буквально, однак вона вказує на те, що віртуальна реальність права – це відкрита система, яка підлягає впливу й сама активно впливає на інші реальності. Віртуальний світ розглядається нами не як багатомірний візуалізований ілюзорний простір інтерактивної гри, а скоріше як самодостатня смислопороджуюча реальність, відмінна від симулятивної своєю автономністю. Віртуальність права порушує проблему адекватності нашого розуміння юридичної справедливості. Віртуальна реальність – це мережевий феномен, що свідчить про новий тип просторово-часових відносин, про уникнення ієрархічності як принципу існування систем, заміну матеріальності тілесністю, про одноплосинність мінливих змістів подій у вимірі правового дискурсу.

Як зазначає Л. Усанова, атрибутами віртуальної реальності серед інших є автономність (має свій час, простір і закони існування), а також породжуваність (продукується активністю будь-якої іншої реальності, зовнішньої по відношенню до неї) [7, с. 125]. Віртуальною є штучна реальність, створена за допомогою мови, тексту, графічних символів або аудіовізуального ряду. Така реальність має не стільки статус дійсності, скільки абсолютної можливості, причому можливість ця постійно змінюється і примножується, утворюючи мережу “можливих світів”. Очевидною є наростаюча тенденція сприйняття людиною реальності як багатомірної, варіативної, парадоксальної, де усе більше значення належить модельній та ігровій динамічній стихії. Ці риси надзвичайно близькі до рис реальності віртуальної [8, с. 67]. Створений світ, яким є смислове поле контрфактуалів, тобто віртуальна або будь-яка інша штучна реальність, не обмежені фізичними законами; тут закони створюються і змінюються самою людиною.

Наприкінці минулого століття А. Родін зазначив, що віртуальна реальність – це штучна реалізація у знаково-графічній формі тієї чи іншої мислимої можливості (абстрактної чи конкретної), що з якихось причин не здійснилась чи не здійсниться самостійно [9, с. 123]. В основі знакового моделювання віртуальної реальності художником, літератором, ученим, юристом чи політиком лежить засновок “Що могло відбутися чи відбудеться, якщо задати такі-то умови?” У даному визначенні віртуальна реальність не пов’язується однозначно з комп’ютерними технологіями, а трактується як продукт будь-якої творчої діяльності. Віртуальне, на відміну від можливого, однозначно протиставленого дійсному, розміщується десь між дійсним і можливим. Категорія “віртуальність” вводиться через опозицію субстанційності і потенційності: віртуальний об’єкт існує, хоча і не субстанційно, але реально; не потенційно, але актуально [7, с. 120].

Так, віртуальна реальність права виступає як реконструйована картина справедливості – не дійсна і не можлива, але реальна у своїй актуальній значущості. Для використання поняття “віртуальна реальність” необхідно введення поліонтичної парадигми, тобто визнання множинності світів та імовірних зв’язків, що змушує відкинути лінійний детермінізм і жорстку заданість як принципи осмислення реальності. Внаслідок цього реальність права усвідомлюється не з позитивістських, а з природно-ліберальних позицій.

Філософами часто зазначається структурованість віртуального простору; як вважається, він має своєрідну топографію, що підкоряється логіці уявлення. Д. Поспелов

зазначає, що відмова від законів абстрактної (формальної) логіки (а саме: закону протиріччя, закону тотожності, закону виключеного третього та закону достатніх підстав), свідоме або несвідоме порушення цих законів, разом із відмовою від принципу каузальності, ведуть до уявлених світів, що підкоряються логіці уявлення [10]. Очевидно, що кожна книга, комп'ютерна гра чи фільм задають певну відособлену реальність, яка іншим разом має мало спільного із “справжньою реальністю”. Навіть телевізійні новин або колонки новин у найбільш об'єктивних із газет відображають не стільки реальність, скільки спосіб фільтрації, відбору, структурування та інтерпретації реальності [11, с. 71].

Віртуальна реальність руйнує фундаментальні структури: об'єкт, простір, час, причинність. Говорять про “трансреальний (або повний) перехід”, який має місце – коли нова реальність отримує повний онтологічний статус; або про “неповний перехід” – коли “Я” одночасно присутнє у двох сферах реальності, по черзі переходячи від однієї до іншої. “Порубіжний стан” набув зовсім не екзистенційного змісту і визнаний абсолютно характерним як для сучасної людини, так і для мешканців попередніх історичних епох. Запозичивши із психології теоретичні надбання про “змінені стани свідомості”, філософи розробили проблематику “буттєвості”. Американські вчені заснували універсальний науковий напрям “Presense”, в межах якого фахівці з різних сфер знання – від філософії й кінокритики до фізики і акванавтики – узгоджено аналізують специфіку “перебування” людини у різноманітних фізичних і соціальних реальностях. Проте, безпосередньо віртуальна реальність є соціальною, оскільки заповнена людьми, точніше, проекціями людей: породженими ними текстами, зображеннями, образами – від реалістичних до фантастичних [11, с. 72].

Дослідники в галузі віртуалістики припускають стосовно кіберпростору різні метафори, наприклад, “мапа”. Однак мапа досить специфічний символ: по-перше, ні в який момент часу не можна побачити її цілком (адже завжди розкривається тільки її частина), проте розкрити можна із будь-якого місця; по-друге, мапа ця постійно змінюється, що відображає мобільність віртуального простору і його розвиток. Іншою метафорою може слугувати “павутина”, а найбільш точним є уявлення кіберпростору у вигляді гіпертексту або безпосередньо мережевої структури. Гіпертекст є вербальною структурою. Саме мережі й гіпертексти складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення мережевої логіки значною мірою позначається на ході та результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою, правом та владою [11, с. 73].

В Інтернеті (класичному віртуальному вимірі) кожен суб'єкт будує свій фрагмент соціальної віртуальної реальності у формі гіпертексту, ранжуючи потенційних комунікативних партнерів або таких, контакт з якими є небажаним. За аналогічною динамічною схемою варто розглядати будь-які соціальні комунікації. Наприклад, судовий дискурс, в уявному просторі якого співвіднесені усні промови, історії, біографії, цитати й діалоги, що утворюють юридичний метатекст – простір живого права, де кожної миті можуть з'явитись новий факт, свідчення, аргумент – аспекти актуальної справедливості, що говорять самі за себе. Систематизуючи отриману інформацію, кожен учасник судового процесу будує власний фрагмент соціальної віртуальної реальності. Будує у формі гіпертексту: висловлювання, що відображають (уособлюють) конкретних осіб і суб'єктів дискурсу, рознесені в уявному просторі та з'єднані між собою значущими відносинами. Оскільки гіпертекст за своєю природою є ізотропним та антиєрархічним, то безліч “точок входу” до нього можна розуміти як безліч точок зору, світоглядних

ракурсів його учасників; а їх сумарна матриця являтиме собою мінливий гіпертекст, що завжди перебуває в становленні.

Модуляція слідчих версій, що виникли в ході розслідування; картина злочину, описана стороною обвинувачення; бачення подій очима захисника; усні промови свідків; біографії правопорушників і постраждалих; висновки присяжних засідателів та суддівські рішення – все це становить мінливий правовий гіпертекст, що самоорганізується під впливом нових і нових фактів, які мають значення для здійснення права. Такому гіпертекстові властиво багато смислів, що змінюються залежно від суб'єктів, його сприймаючих, та обставин, які увесь час реорганізуються. Тому сучасна правова реальність здатна отримати найбільш адекватне відображення саме в дзеркалі нелінійного мислення філософії нестабільності.

У праві як соціальній сфері діє логіка віртуальності. Віртуальний простір права утворюється через інформаційно-комунікативну активність суб'єктів правовідносин, кожен з яких являє свою симулятивну реальність правової ситуації. Кінцева кількість можливих світів (тобто уявних варіантів скоєння злочину, ступеня провини злочинця, фактів справи і їх доведеності, винесення справедливого вердикту) взаємодіють і систематизуються у динамічному неоднозначному синергетичному полі права. За словами американського юриста Вільяма Бернема, основним завданням системи правосуддя є прийняття справедливого рішення на базі вичерпної інформації. Упевнімося в цьому на прикладі діяльності суду присяжних.

В Україні суди присяжних діють для розгляду справ, визначених процесуальним законом, у загальних апеляційних судах [12]. Особливість статусу присяжних полягає у тому, що вони не мають права вирішувати абсолютно всі питання, що виникають у ході розгляду кримінальної справи. Формою реалізації повноважень суду присяжних є вирішення питання про факт злочину. Присяжні мають право виносити вердикт про виправдання у кримінальній справі. Але суддя чи апеляційний суд мають право скасувати вердикт за браком доказів, достатніх для його підтримки, або якщо він (вердикт) незаконний. У Російській Федерації присяжних залучають до розгляду кримінальної справи для вирішення питання про винуватість або невинуватість підсудного. У процесі з'ясування цього питання законодавством передбачені ще три окремих питання, на які присяжні повинні відповісти: чи мала місце дія, у якій звинувачують? Чи вчинив цю дію обвинувачений? Чи винен обвинувачений у вчиненні злочину? [13].

У той же час у США присяжним дозволяється використовувати право, надане їм суддею, для визначення, які факти відповідають справі та застосовувати закон до цих фактів. Висновки ж присяжних, несумісні із законом, будуть відхилені суддею. Цікаво, що на практиці виправдальні рішення присяжних не переглядаються. Це означає, що присяжні мають повноваження, всупереч закону, виправдати відповідача, незважаючи на явні докази його вини. Застосування цього права свідчить про те, що присяжні використовують повноваження судити не лише факти, а й закон. Їх суб'єктивне буденне бачення не тільки юридичних фактів як подій дійсності, а й смислів контрфактів свідчить про віртуальний характер самої справедливості. Адже справедливість являє собою реальність мінливих, плинних сенсів. Під контрфактичністю слід розуміти кожен із можливих і припустимих світів тріумфу справедливості, що виникали або мають виникати відповідно до умовних висловлювань. Таке розуміння контрфактичності не суперечить гадамерівському, що бачить її як поле спонтанних і актуальних смислів, утворених тут і тепер конкретним суб'єктом розуміння. Таким чином, справедливість правосуддя залежить від багатства

різноманітних думок, що стикаються в судовому дискурсі, а також можливості консенсусу між ними. Віртуальність же права вказує на особливий спосіб його буття у комунікативно-інформаційному просторі.

Дискурсивний характер має концепція справедливості Ю. Хабермаса [14]. Ідея справедливості пов'язується ним з ідеєю ідеальної комунікації, в якій справедливість конститується силою кращого аргументу. Це інтерсуб'єктивістський варіант сучасної політико-правової філософії. Дискурс, що забезпечує консенсус у комунікативній філософії, має також істотне значення для тлумачення проблеми справедливості й обґрунтування права. Важливо, що консенсус досягається завдяки принципу неупередженості та аргументації. Саме в дискурсах тлумачення перетворюється на інтерпретацію, а твердження – на припущення. Суб'єкти дискурсу повинні володіти “комунікативною компетенцією”, під якою Ю. Хабермас розуміє здатність досягнення ними згоди та взаєморозуміння.

Комунікативна парадигма в сучасній філософії зосереджена на обговоренні всіх проблем (на дискурсі) в рамках громадянського суспільства. Морально-правовий дискурс дає змогу зіставити всі наявні ціннісні орієнтації, а тим самим врахувати виражені в них соціальні умови, втілюючи цей процес у системі процедур як правила “мовної гри”. Подібна “гра” покликана сприяти актуалізації справедливості, забезпеченню умиротворення, а також обмеженню і контролю за владою в якості надпозитивної інстанції. Праворозуміння сьогодні здійснюється в межах інтерсуб'єктивістської парадигми, яка визначає, що сенс права не розчиняється у свідомості або в зовнішньому світі, а розкривається у комунікації суб'єктів. Основною конструкцією праворозуміння виявляється договір, оскільки, по-перше, право публічне, а, по-друге, визнає за ідеал примирення сторін. Комунікація здійснюється за мережевою та імовірнісною логікою і тому наближається до віртуального буття.

Не можуть не впливати на праворозуміння й правозастосування такі явища як сучасна гетерогенна й симулятивна культура, глобалізований світ, новий характер зв'язків і систематизації, автономний спосіб існування суб'єкта. Тенденція фрагментації культурного простору накладає свій відбиток на розуміння права, свободи, справедливості. Розвиток постмодерністських уявлень про право спирається на такі поняття як творче правосуддя, нова раціональність, системна теорія істини, актуалізована справедливість. Наприклад, американські правники зауважують, що професійні юристи також є продуктами культури і тому не можуть відмовитись від її цінностей. Саме цей факт обумовлює такі особливості цивільного судочинства у США, як суд присяжних, активність сторін під час збору доказів, визначальна роль судді, нарешті, місце експерта у цивільному процесі і т.п. [15, с. 44].

Тепер місце детерміністського обґрунтування правової істини займає ситуативна актуальна аргументація істини. Правоінтерпретатор стає джерелом права і його метою, а діяльність інтерпретатора завжди є конкретною і тому робить право практичною сферою (комунікативною). Суспільство відчуває нагальну потребу у нових методах і формах правового мислення. Корисними у справі їх формування виявились симулятивна логіка, комунікативна філософія, синергетичний метод, семантика контрфактичних висловлювань, деконструктивістські принципи, що діють у віртуальному просторі правового дискурсу тощо.

Проблеми правового раціоналізму й законності мають вирішуватись за умов розуміння того факту, що в соціальній дійсності відбуваються глибинні трансформації. Соціальні, духовні, інформаційні системи діють як трансгресивні, взаємоінтегровані, отже – узгоджені у своїх принципах. Як праворозуміння вже не може залишатись

прагматично-догматизованим, позитивістським, так і правозастосування перестає бути стандартизованим, адміністративно-командним, вузькоспеціалізованим. Динаміка й постійне оновлення права є загальноновизнаними його рисами в руслі природно-правової постмодерністської парадигми [16].

Вирішення проблем соціального порядку у неklasичних тенденціях можливе шляхом заміщення легального правосуддя – правосуддям творчим, під яким розуміють правосуддя активного суспільства, що здатне до саморегуляції. Творче правосуддя засноване на якісно новому застосуванні формальних правових категорій, таких як норма, законність, правова автономія особистості, юридична сила, народовладдя, відповідальність та ін. Метою творчого правосуддя є перетворення зазначених формальних категорій на функціональні категорії, що діятимуть у комунікативному полі права. Очевидною є зміна парадигми правової думки в рамках загальнонаукової. Це демонструють критичні правові дослідження, феміністська теорія права, критична расова теорія, семіотична теорія права і т.д. Здається, що теоретики й практики права серйозно зацікавлені у заміні традиційних істин і концепцій права його нематеріалістичними, плюралістичними й контекстуальними поясненнями.

Так, наприкінці ХХ ст. довелося визнати, що право само по собі – тільки культурно обумовлена дискурсивна форма; що замість однорідності й єдиноподібності має місце його культурна різноманітність та багатоплановість. Внаслідок цього підтримувати авторитет права, заснованого на метанормі, яка ієрархічно височиться над усіма нормами, як це вважалося у класичному природному праві, або на соціальній меті, прийнятій тільки однією культурою, стає все проблемніше. На думку постмодерністів, традиційні канони істини (у праві – справедливості) зникають, і виникають пояснення, що розглядають істину як соціально і контекстуально сконструйоване міркування. У складному сучасному суспільстві критерії справедливості й раціональності руйнуються, тому що чітко визначаються прошарки населення, кожен з яких бачить і оцінює реальність і законність зі своєї особистої точки зору [16].

Висновки.

Якісно новий спосіб буття соціального створив необхідність дослідження і розвитку методів онтології та епістемології права.

Аналіз правових текстів та дискурсів доводить, що правові висловлювання можуть будуватися за принципами логічної семантики можливих світів з її контрфактуалами і умовними реченнями. Встановлення факту юридичної вини та її ступеня ґрунтується на порівняльній логіці та модальній логіці висловлювань. Адже модальність імовірності, вірогідності, припустимості, можливості має місце в юридичній практиці – у слідчому експерименті, при аналізі версій слідства з приводу скоєного злочину, під час прийняття судових рішень для відновлення справедливості та у інших випадках. Теорія віртуалістики, у свою чергу, заснована на симулятивній логіці й логічній семантиці можливих світів, що зазвичай описується як логіка віртуальної реальності.

Таким чином, спостерігається єдність теоретичних принципів саморозвитку та методів розуміння правової й віртуальної реальностей. Синергетично організований гіпертекст з динамічним змістом, нові критерії раціональності й справедливості, семантичний плюралізм – усе це узгоджує віртуальність і право. Неоднорідність і культурна гетерогенність, що властиві сучасному суспільству, обумовлюють лібералізм у сфері права й визначають постмодерністську парадигму в праві. Сучасні ж теорія і практика ліберального права засновані на концепції мови. Саме мовний простір правового дискурсу справедливості втілює логіку віртуальної реальності. Зазнали змін

закони герменевтичної логіки: інтерпретація потребує нових принципів обґрунтування, основними з яких стають актуальність і аргументація.

Подальший розвиток досліджень проблем принципів, які визначають поняття “право” та їх впровадження у реалії змінності законодавства робить необхідними дослідження в галузі віртуалістики права.

Використана література

1. Гусев С.С. Смысл возможного. Коннотационная семантика / С.С. Гусев. – С-Пб : Алетейя, 2002. – 192 с.
2. Сидоренко Е.А. Логика. Парадоксы. Возможные миры. (Размышления о мышлении в 9-ти очерках) / Е.А. Сидоренко. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 312 с.
3. Лесков Л.В. Виртуальность мифа и виртуальность синергетики как антиподы / Л.В. Лесков // Вестник Московского университета. – 2000. – № 1. – С. 46-55. – (Сер. 7. Философия).
4. Свинцов В.И. Истина и коммуникации : деонтический аспект / В.И. Свинцов // Философские науки. – 1990. – № 12. – С. 32-41.
5. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодерна. – Режим доступа : [//www.kremlyakov.ru/library/039.rtf](http://www.kremlyakov.ru/library/039.rtf)
6. Иванов Д.В. Феномен компьютеризации как социологическая проблема 2000. – Режим доступа : [//www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/divanov.html](http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/divanov.html)
7. Усанова Л.А. Виртуальность як риса сучасності / Л.А. Усанова // Філософські обрії. – 2011. – № 25. – С. 116-126.
8. Хоружий С.С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальной реальности / С.С. Хоружий // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 53-68.
9. Родин А.В. Виртуальное событие / А.В. Родин // Виртуальные реальности : труды лаборатории виртуалистики. – Вып.4. – М., 1998. – С. 122-128.
10. Поспелов Д.А. Где исчезают виртуальные миры? / Д.А. Поспелов // Виртуальная реальность. – М., 1998. – 284 с. – (Российская ассоциация искусственного интеллекта).
11. Войкунский А.Е. Метафоры интернета / А.Е. Войкунский // Вопросы философии – 2001. – № 11. – С. 64-79.
12. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.02 р. № 3018-III // Юридичний вісник України. – 2002. – № 13.
13. Закон о судоустройстве Российской Федерации // СЗ РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3300.
14. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность : московские лекции и интерв'ю : [пер с нем.] / Ю. Хабермас. – М. : КАМІ : Academia, 1995. – 245 с.
15. Прилукова Е.Г. Теле-виртуальная реальность и правовая культура общества / Е.Г. Прилукова, А.Ю. Томилов // Российская юстиция. – 2007. – № 5. – С. 43-46.
16. Касьянов В.В. Постмодернизм и понимание права / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Режим доступа : [//www.society.polbu.ru/kasianov_socprav/ch63_i.html](http://www.society.polbu.ru/kasianov_socprav/ch63_i.html)

~~~~~ * * * ~~~~~